

УДК 373.5:37.01-053.6

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.166286>

Світлана Булавенко, кандидат педагогічних наук, докторант
Інституту проблем виховання НАПН України

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ

У статті розглядається формування ціннісних орієнтацій як основи соціальної активності учнів 4–6 класів через впровадження в освітній процес програми “Ціннісні орієнтири”. Акцентується на важливості, для даного вікового періоду, соціальної ціннісної зорієнтованості. Подано докладну характеристику даної програми із зазначенням мети, завдань та специфіки викладання. Виокремлено та обґрунтовано принципи проведення тренінгових занять. Доведено ефективність впровадження соціальної програми “Ціннісні орієнтири” на формування в учнів ціннісних орієнтацій учнів.

Ключові слова: ціннісні орієнтації учнів; соціальна програма; соціальна активність; освітній процес.
Лім. 6.

Svitlana Bulavenko, Ph D.(Pedagogy), Doctoral Student of the Institute of Education Problems of
the National Academy of Sciences of Ukraine

FORMING VALUE ORIENTATIONS AS THE BASIS OF SOCIAL ACTIVITY OF TEACHERS

The article deals with the formation of value orientations as the basis of social activity of pupils of the 4 – 6 th grades because of the introduction of the Valuable Landmarks program into the educational process. The emphasis is on the importance, for this age period, of social value orientation. The detailed description of the given program with the indication of goals, tasks and specifics of teaching is given. The principles of conducting training sessions are singled out and grounded. The effectiveness of implementing the social value program “Valuable Landmarks” on the formation of the pupils’ value orientations in students is proved.

Classes for students on the formation of social skills are integrated into the training cycle, whose idea is to increase social activity based on the value-purpose position. During the training, the student opens a variety of his life roles and builds his world of values. This program includes games and exercises that form a positive self-awareness, teach you to appreciate your and someone else’s personality and work in a team, that is, those qualities of a socially active person who can solve multistage tasks.

In the subject of trainings, a line is traced, from awareness and value adoption of oneself, values of the world to the value consciousness of ourselves in society. Therefore, the main part of the training is reflection training, a gradual, ever-deepening awareness of oneself, which is the basis of success. Then, time is spent developing social skills, tactics for effective interaction with the environment, taking into account the information and experience received. The following is a skill development in solving their own problems.

Consequently, the research carried out and proved the effectiveness of introducing into the educational process of the social program “Valuable Landmarks” on the formation of value orientations of students as the basis of social activity. It has been experimentally confirmed that the system of training sessions, aimed at developing and educating vital personal and social values, is capable of acting as one of the most effective tools in the socialization of pupils.

Keywords: the students’ value orientations; social program; social activity; an educational process.

Постановка проблеми. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування покликані стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні [3].

Процес розбудови української держави, її майбутнє залежить від того, якими будуть її громадяни – сьогоднішні учні, наскільки у них будуть сформовані активна життєва позиція, національна самосвідомість, моральність, готовність до творчої праці, незалежно від професії і роду занять, на благо рідної держави. Сучасна

школа є могутнім фактором виховання молоді, формування її життєвих компетентностей і орієнтирів, духовності, моральності, національної гідності і патріотизму [2, 3].

У Державних стандартах зазначається, що метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору, самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [4].

Щоб вирішити одну з основних проблем освіти

– виховати соціально активну, високоморальну, творчу, здатну до конструктивного критичного мислення особистість, необхідно кардинально змінити підходи до формування соціальної активності особистості, сформувати в ній навички самоменеджменту на засадах ціннісних орієнтацій, на що і повинен бути спрямований весь виховний процес у сучасних закладах освіти.

Проте на практиці виникає багато труднощів, пов'язаних, по-перше, з відсутністю досконалої системи формування ціннісних орієнтацій і, як наслідок, відсутністю сталої системи цінностей, а по-друге, розмаїттям поглядів та розуміння сутності та функцій соціальної активності.

Актуальність вивчення цієї проблеми та пошуку продуктивних механізмів формування ціннісних орієнтацій ми вбачаємо і в тому, що успішний розвиток суспільства можливий лише за умов, якщо в освітньому процесі буде реалізована цілісна система виховання учнів із впровадженням соціальних освітніх програм.

Аналіз останніх досліджень. Проблема ціннісних орієнтацій була предметом дослідження у соціологічному (Л. Богомолов, Г. Дюркгейм, Н. Наумова), психологічному (К. Альбуханова-Славська, І. Вех, Л. Божович, М. Боришевський, М. Заброцький, І. Кон, Д. Леонтьєв, О. Леонтьєв, Л. Смірнов, В. Тугарінов, І. Тюріна, В. Ядов) та педагогічному аспектах (І. Бех, І. Білецька, Г. Ващенко, О. Вишневецький, М. Казакіна, В. Караковський, М. Сметанський, О. Сухомлинська, О. Рудницька та інші).

Проблеми, пов'язані з ціннісним вихованням, знайшли своє відображення у “педагогіці миру”, ініціаторами якого стали провідні вітчизняні науковці: О. Сухомлинська, І. Бех, О. Безкоровайна та ін. Процес становлення і розвитку цінностей особистості досліджували Г. Іванова, Л. Канішевська, О. Рудіна. Окремі аспекти формування цінностей і ціннісних орієнтацій розкрито у працях І. Беха, О. Вишневецького, В. Галузяка, А. Донцова, Л. Канішевської, В. Тернопільської, В. Тюріної, Є. Научитель.

Останнім часом у дисертаційних роботах представлені дослідження, які свідчать про увагу вчених-педагогів до проблеми ціннісного виховання учнів (К. Журба, В. Лаппо, П. Кендзьор, Г. Назаренко, В. Плахтій, Р. Сойчук, О. Ціхоцька, І. Шевчук, В. Шахрай та ін.).

Метою статті є дослідження формування ціннісних орієнтацій як основи соціальної активності учнів 4 – 6 класів через впровадження в освітній процес програми “Ціннісні орієнтири”.

Виклад основного матеріалу. Важливо сьогодні не лише навчити учнів опанувати основні

соціальні компетенції, а й сформувати ціннісне ставлення до себе, оточуючих, суспільства в цілому. Особливо це необхідно зробити в складний період переходу учнів із молодшої ланки до середньої, коли емоційно-вольова сфера дітей нестійка, коли відбувається складний період адаптації та соціалізації особистості в нових умовах навчання. Діти цього віку відкриті до спілкування, враховують думки дорослих, у них формується уявлення про себе, оточуючий світ, ціннісне ставлення до основних потреб, починають формуватися характерологічні якості.

У цей час діти надзвичайно вразливі, мають занижену самооцінку, підвищений рівень тривожності, а також на цей перехід припадає на початок складного періоду в житті дітей – підліткового віку. Не вміючи виразити свої емоції, потреби, а часом не розуміючи чого від неї хочуть, дитина обурюється, утворюючи конфлікт із оточуючими та самим собою. Тому в цей період актуальним є: навчити дітей керувати своїми емоціями, поведінкою, розрізняти справжні якості від фальшивих; допомогти зрозуміти життєві й моральні цінності, пізнати свої психологічні особливості, впливати на формування комунікативних здібностей, життєвих переконань, свого майбутнього [6].

Щоб створити умови для формування необхідних соціальних навичок у школяра, треба враховувати його основні потреби, можливість задоволення яких є головним фактором розвитку особистості. Серед основних потреб можна виділити наступні:

- потреба в самоствердженні: має статусний характер і передбачає усвідомлення значущості в оточенні інших людей;
- потреби в задоволеннях, пов'язані з насиченим зовнішнім середовищем, дозволяям, розвагами, повноцінним відпочинком;
- потреба в самовираженні: реалізується через цікаву і особистісно значиму провідну діяльність;
- потреба в свободі: можливості та здібності людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей;
- потреба бути особистістю: бути потрібною іншим людям, робити добро безкорисливо.

Створення умов для максимального задоволення даних потреб передбачає орієнтацію на основні принципи, аксіологічного підходу до соціально-педагогічної діяльності.

Аксіологічний підхід як методологічна основа соціально-педагогічної діяльності пов'язаний з категорією “цінність”. Стосовно соціально-педагогічної діяльності найбільш важливі цінності – ідеали, пов'язані з поняттями гуманізму, тобто комплекс ідей, який визнає цінність людини як

особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей.

У прийнятих дитиною цінностях одночасно відображаються змістовні характеристики її позиції і поведінки, а також її особистісні характеристики, пов'язані з певним уявленням про себе і можливості власного активного прояву в соціумі. Шляхом прийняття конкретних цінностей визначаються вибір особистістю соціальної позиції, норм поведінки при взаємодії з іншими людьми, характер прийнятих рішень, спрямованість вибору. Ціннісні орієнтації мають особливе значення, так як вони виконують роль внутрішніх стимулів і одночасно є критеріями, за якими особистість звіряє свою поведінку і діяльність.

Ціннісні орієнтації виникають і формуються в результаті взаємодії особистості з тими чи іншими сторонами дійсності, з системою знань, норм і спрямовані на перспективу, на визначення майбутньої лінії поведінки [5]. Як зазначає І. Бех, сучасне розуміння сутності морально-ціннісних орієнтацій ґрунтується на методологічному підході, який розглядає природу особистісної цінності як суб'єкт-об'єктне утворення, що належить одночасно і суб'єктові, й об'єктивному життєвому світу [1, 9].

Ефективність процесу виховання ціннісних орієнтацій значною мірою залежить від реалізації цілісної системи виховання спрямованої на соціалізацію дитини та її всебічний розвиток.

На жаль, в сучасних шкільних програмах практично немає спеціальних занять, присвячених формуванню світу цінностей людини, які, в свою чергу, сприяють ефективному розвитку соціальних навичок або окремих їх елементів. Разом з тим цілеспрямоване підвищення соціальної активності учнів, їх навчання способам успішної соціалізації дозволили б уникнути багатьох проблем девіантної поведінки.

Проведена діагностична робота по вивченню рівня ціннісних орієнтацій, рівня згуртованості колективу, самооцінки школярів, рівня емпатії та вихованості на базі закладів загальної середньої освіти Чернігівської області (Ніжинської гімназії № 3, м. Ніжина (№ 2 та 11), м. Чернігова (№ 3 та 9), м. Варви та смт Срібного) показала дала досить не втішні результати.

Для діагностики ціннісних орієнтацій учнів початкової школи ми використали методику Г. Урунтаєвої "Незакінчена розповідь" (для 4-х класів) та адаптований варіант (А. Гоштаусом й А. Семеновим) методики М. Рокича (для 5 – 6-х класів). У результаті проведеного дослідження, ми отримали такий результат: високий статус

соціально орієнтованих цінностей в системі ціннісних орієнтацій мали лише 21 % учнів, 45 % – середній, 26 % – низький; 8 % – початковий. Стурбованість викликало те, що учні не розрізняють цінності за соціальною та особистісною значимістю, надаючи перевагу останнім.

Наявність емоційно-позитивного ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності визначалась за шкалою дитячої Я-концепції Пірса-Харріса та діагностики емоційної спрямованості особистості (Б.І. Додонова в модифікації Є.Р. Горелової). Проаналізувавши діагностичні матеріали, ми дійшли висновку, що позитивно-оптимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності мають лише 32 %, ситуативно визначене оптимістичне чи песимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності – 41 %; переважно негативне ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності – 27 %. Частина учнів виявила нереалізовані потреби в спілкуванні, дружбі, визнанні, схваленні, досягненні успіху, що викликало порушення у розвитку особистості школярів та їх девіантну поведінку.

За результатами опитування "Оцінка психологічного клімату в колективі" 28% опитаних свідчать про високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату в колективах, 44% – середній рівень, 22 % – низький рівень сприятливості, 6 % – початковий рівень несприятливості. Турбувало питання емоційної єдності колективу у час випробувань, невміння співпереживати своїм ровесникам, радіти за їх успіхи, учні часто не готові вислухати один одного, виникають періодично конфлікти.

За методикою "Діагностика емпатії" (А. Меграбян, М. Епштейн) більшість дітей мають виражену глибину емоційної емпатії (57 %), частина 25 % – мають яскраву вираженість емпатії, 18 % мають невиражену глибину сформованості емоційної емпатії. Це свідчить про те, що діти не завжди відгукуються на переживання інших, не завжди готові допомогти в складних життєвих ситуаціях.

Вирішенню означених проблем сприяла авторська соціальна освітня програма під назвою "Ціннісні орієнтири" спрямована на створення умов для формування необхідних дитині соціальних навичок.

Метою програми є: формування в учнів життєвих, соціальних і громадянських компетентностей у їхньому ставленні до суспільства, природи, людей і до самих себе; розвиток моральних, вольових, ділових, комунікативних якостей особистості, виховання відповідальності за своє здоров'я, за вчинки.

Завдання програми:

- сформувані ціннісне ставлення до власної особистості, оточуючих людей та суспільства в цілому, усвідомлене розуміння індивідуальних і суспільних цінностей, відповідальне ставлення до вибору життєвого шляху;

- навчити навичкам: пізнання самого себе, осмислення сильних і слабких сторін своєї особистості та навколишньої дійсності, прийнятих способів зняття фізичного і психологічного напруження, визначити найближчі цілі та плани на майбутнє;

- ознайомити з практичними прийомами та методами духовно-морального росту та самовдосконалення;

- розвивати здатність до самоаналізу, самопізнання, конструктивного критичного мислення, навички конструктивної взаємодії на основі толерантності;

- формувати комунікативну культуру, прагнення до вільного прийняття гідних людини цілей, позитивний образ майбутнього.

Програма “Ціннісні орієнтири” з елементами тренінгу для формування соціальних навичок у школярів реалізується педагогом. Практичний досвід показав її доступність для фахівців, які не мають психологічної освіти. Це видається важливим, тому що освітнє середовище повинне орієнтувати всіх учасників освітнього процесу на формування в учнів соціальних навичок.

У даній програмі представлені методики, покликані допомогти учням у формуванні власних цінностей і перш за все – цінності “Я”, в усвідомленні свого життя, життєвих цілей, осмисленні цінностей часу, пізнання і творчості, в пошуку внутрішніх ресурсів, а в ході групової роботи осмислити роль соціальних норм життя, роль суспільства для окремої людини, значення найважливіших соціальних навичок, що сприяють підвищенню соціальної активності, виробленню вміння знаходити зовнішні ресурси.

Цикл занять, представлений у програмі, спрямований на подолання учнями емоційних і комунікативних проблем, формування необхідних навичок упевненого, безконфліктного спілкування. У результаті роботи за даною програмою учні одержать знання й навички, необхідні для формування комунікативної культури, ціннісного ставлення до себе, оточуючого світу.

Програма враховує зони найближчого розвитку учнів шкільного віку в оволодінні комунікативними навичками, на заняттях не обмежується самостійність і активність дітей у вирішенні завдань, заохочується творча діяльність кожного учня.

Заняття для учнів щодо формування соціальних навичок об'єднані в тренінговий цикл, ідея якого – підвищення соціальної активності на основі ціннісно-цільової позиції. Цінності не передаються тим же шляхом, що і знання. “Цінностям не можна навчити, їх потрібно пережити” (В. Франкл). Під час тренінгів учень відкриває різноманітність своїх життєвих ролей і вибудовує свій світ цінностей. Дана програма включає ігри та вправи, які формують позитивну самосвідомість, вчать цінувати свою і чужу індивідуальність та працювати в команді, тобто ті якості соціально активної особистості, які дозволяють вирішувати багатоступінчасті завдання. Усвідомлення нової інформації відбувається через виконання практичних завдань.

Як показала практика, важливим, під час проведення занять, є дотримання таких принципів:

1. Довіра, щирість у спілкуванні, не винесення обговорюваних проблем за межі групи.

Група – це те місце, де можна розповісти про те, що дітей дійсно хвилює й цікавить, обговорювати такі проблеми, які до моменту участі в групі, з якихось причин, не обговорювалися. Такі відносини дозволяють ефективно впливати на підвищення рівня їх моральної вихованості.

2. Активність учня: учасники залучаються до спеціально розроблених вправ та ігор.

Інтенсивне включення в груповий процес з метою активного “вдивляння”, “вслухання”, “вчування” в самого себе, партнера, у групу в цілому. Багато оцінок і суджень повинно виходити, за можливості, не від педагога, а від самих учасників.

3. Творча позиція: в ході занять учасники усвідомлюють, виявляють, “відкривають” вже відомі ідеї, закономірності, а також, що ще більш важливо, свої ресурси, можливості й особливості.

4. Діалогічність: продуктивна виховна робота педагога зі школярами можлива лише в ситуації діалогу.

Реалізація цього принципу створює в групі атмосферу безпеки, відкритості, довіри.

5. Усвідомлення поведінки: в процесі занять поведінка учасників, імпульсивна на початку, стає більш об'єктивною під кінець.

Універсальним засобом об'єктивації поведінки є зворотній зв'язок.

6. Емоційність, якій сприяють заняття з музичним супроводом класичною музикою на початку занять, під час письмових відповідей на запитання тестів, написання творів-мініатюр.

7. Толерантність: розуміння учасниками інших

точок зору, терпимість до протилежних позицій учасників групи, не нав'язування своєї думки.

Даний принцип спрямований на збереження довірливих стосунків і розуміння під час співпраці.

Програма занять для учнів 4 – 6-х класів складається з 17 занять, протягом яких учні отримують певний соціальний досвід, формують свою власну життєву позицію, розвивають соціальну активність.

Виходячи з логіки побудови програми, заняття за своєю структурою складаються з наступних частин:

1. Вступна частина, актуалізує життєві знання і наявний в учнів досвід (в цій частині використовуються психологічні вправи, а також фрагменти літературних творів, аудіо- та відеоматеріали). Кожна зустріч починається з рефлексії, під час якої педагог визначає стан учасників, їх настрій на роботу, їх тривоги і сумніви. Рефлексія не повинна бути затягнута за часом і триває не більше 7 хвилин.

2. Основна частина, спрямована на формування нових уявлень (теоретична частина, рольові ігри, творчі етюди, елементи психо- і соціодрами, відповіді на питання або спільне обговорення виникаючих проблем тощо). Запропоновані методики занять можна варіювати в залежності від готовності групи до тієї чи іншої вправи. Крім основних вправ та ігор обов'язково пропонується розминка, яка проводиться в міру необхідності, щоб зняти втому, напругу або налаштувати на роботу, згуртувати групу.

3. Заключна частина включає відпрацювання особистої стратегії поведінки (способи вирішення проблемних ситуацій) і осмислення отриманого досвіду; проводиться рефлексія. Основне завдання педагога створення умов, необхідних для активної, самостійної роботи кожного учасника.

Педагог повинен завжди пам'ятати, що він:

- не вчитель, який відповідає за засвоєння цікавого предмета, а учасник. Кожен учасник сам вивчає себе й інших людей, присутніх на занятті. Кожен отримує свій досвід;

- друг, який розуміє і здатний допомогти кожному учню осмислити свої цінності і цінності навколишнього світу, розуміти і приймати інших;

- тільки допомагає – всю основну роботу над собою проводить сам учасник. Педагог не повинен підкреслювати свій психологічний і професійну перевагу.

Спочатку в учнів виробляється відповідне ціннісне ставлення до предмета чи явища, а потім освоюються адекватні способи поведінки в даній ситуації. В тематиці занять тренінгів

простежується лінія, спрямована від усвідомлення і ціннісного прийняття себе, цінностей навколишнього світу до ціннісного усвідомлення себе в соціумі. Тому основну частину тренінгу займає навчання рефлексії, поступового, все більш глибокого усвідомлення себе, що є основою успішності. Потім відводиться час на вироблення соціальних навичок, тактик ефективної взаємодії з оточенням з урахуванням отриманої інформації й досвіду. Далі відбувається відпрацювання навичок у вирішенні власних проблем.

Методичні засоби, що дозволяють найбільш ефективно впливати на емоційну сферу школярів, – це самотестування, ігри, психологічні вправи, творчі етюди, ведення щоденника, а також різний ілюстративний матеріал.

Після проведення циклу занять, які були спрямовані на формування ціннісних орієнтацій учнів 4 – 6-х класів, була проведена повторна діагностика.

Повторні результати опитування “Оцінка психологічного клімату в колективі”: 32% учні 4 – 6 класів свідчили про високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату в колективах, 59% – середній рівень, 9% – низький рівень сприятливості, початковий рівень несприятливості був відсутній. Проведена діагностика за методиками Г. Урунтаєвої “Незакінчена розповідь” (для 4-х класів) та методикою М. Рокіча (для 5 – 6-х класів) показала, що в експериментальних класах 36 % учнів мають високий статус соціально орієнтованих цінностей в системі ціннісних орієнтацій, середній – 51 %, низький – 13 %, а початковий рівень відсутній. Діагностика за шкалою дитячої Я-концепції Пірса-Харріса та діагностикою емоційної спрямованості особистості (Б.І. Додонова в модифікації Є.Р. Горелової), по закінченню занять за соціальною програмою “Ціннісні орієнтири”, кардинально змінила ставлення учнів до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності: позитивно-оптимістичне ставлення тепер мали лише 42 %, ситуативно визначене оптимістичне чи песимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності – 54 %; переважно негативне ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності – 4 %. За методикою “Діагностика емпатії” (А. Меграбян, М. Епштейн) більшість дітей мають виражену глибину емоційної емпатії (62%), частина 33% – мають яскраву вираженість емпатії, лише незначна кількість опитаних дітей (5%) мають невиражену глибину сформованості емоційної емпатії. Учні зазначали, що готові допомогти ближнім,

заспокоїти, вибачитися, порадити за перемоги інших, чого раніше не завжди робили.

Порівняльні результати свідчать про ефективність застосованої соціальної освітньої програми “Ціннісні орієнтири” для учнів 4 – 6 класів.

Висновок. Отже, проведене дослідження довело ефективність впровадження в освітній процес соціальної програми “Ціннісні орієнтири” на формування ціннісних орієнтацій учнів, як основи соціальної активності. Експериментально підтверджено, що система тренінгових занять, спрямована на розвиток і виховання життєво необхідних особистих і соціальних цінностей, здатна виступити одним із дієвих засобів у справі соціалізації учнів 4 – 6 класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. Педагогіка і психологія. 1997. №1(14). С. 124–129.

2. Горохівський П. І. Формування національної самосвідомості учнів 7 – 9 класів на уроках історії України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання історії”. Київ, 2005. 20 с.

3. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). URL: <http://education-ua.org/ua/ekskurs/297-derzhavna-natsionalna-programa-osvita-ukrajina-xxi-stolittya>

4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

5. Коберник О. М. Методи і засоби особистісно орієнтованого виховання. Умань, 140 с.

6. Яценко Т. С. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: кн. для вчителя. Київ, 1993. 208 с.

REFERENCES

1. Beh, I. D. (1997). Duhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [The spiritual values in the development of personality]. *Pedagogy and Psychology*. No. 1(14), pp.124–129. [in Ukrainian].

2. Gorohivsky, P. I. (2005). Formuvannya natsionalnoyi samosvidomosti uchniv 7 – 9 klasiv na urokah isjrii Ukrainy [The formation of national consciousness of pupils of the 7-9th grades at Ukrainian History lessons]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].

3. Derzhavna natsionalna programa “Osvita” (“Ukraine XXI stolittya”) [State National Program “Education” (“Ukraine XXI Century”)]. Available at: <http://education-ua.org/ua/ekskurs/297-derzhavna-natsionalna-programa-osvita-ukrajina-xxi-stolittya> [in Ukrainian].

4. Derzhavny standart bazovoyi i povnoyi serednoyi osvity [State standard of basic and complete secondary education]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> [in Ukrainian].

5. Kobernyk, O.M. (2009). *Metody i zasoby osobystisno orientovanogo vyhovannya* [The methods and means of personally oriented education]. Uman, 140 p. [in Ukrainian].

6. Yatsenko, T. S. (1993). *Aktyvna sotsialno-psychologichna pidgotovka vchytelya do spilkuvannya z uchnyamy: kn. dlya vchytelya* [The active social and psychological preparation of the teacher for communication with students: a book for a teacher]. Kyiv, 208 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2019

“Ніде так не потрібні широкі філософські погляди, основані на загальних ідеях, як у педагогіці, де повсякденна робота та індивідуальний досвід сильно сковують кругозір вихователя”.

*Йоганн Фрідріх Гербарт
німецький філософ, педагог*

“Хто намагається розібратися в хорошому й поганому на своїх уроках, у своїх стосунках з вихованцями, той вже досягнув половини успіху”.

*Василь Сухомлинський
український педагог, публіцист, письменник, поет*

